

Társadalmunk — kulturális nézőpontból

KÖPECZI BÉLA: MŰVELTSÉG ÉS MINŐSÉG

„...mit mond az irodalom, a művészet, a tudomány, általában a kultúra az emberről, miért mondja, és az, amit mond, hogyan használható fel az ember formálására. Azt hiszem, hogy ez egyszerre tudományos és gyakorlati program, s ezt azért hangsúlyozom, mert csak a kettő együttesében tudom munkám vezérgondolatát megfogalmazni” — válaszolja Köpeczi Béla, beszélgető társa kérdésére, hogy megfogalmazza vezérgondolatát, mely életpaszatalait és kutatómunkája nyomán, egész tevékenységét szervezte.

A Műveltség és minőség című kötet majd két tucat írása a hetvenes évek terméke, s a társadalmi helyzetazonosságot mutatja, hogy eltérő súllyal ugyan, de jelenünkben is érvényes értékeléseket tartalmaz ideológiai-kulturális irányzatokról, művészeti törekvésekről, gazdaság és műveltség korábban meghatározott kényszerpályáinak kevéssé illeszkedő csatlakozóiról. Ennek az évtizednek — a megelőő kortársaktól tanúsítható — mikroelemzése elsősre kimutatja, hogy nem homogén időfolyam, eseménytelen egyhangúság, hanem belső korszakhatárokkal tagolt. Természetesen a gazdasági helyzetek és működési mechanizmusaik eltérései képezik a korszakhatárokat, melyeket a kultúra jól-rosszul tükrözött. Amennyire kortársként ez megítélhető, művészet és társadalomtudomány inkább az indirekt eszközökkel ábrázolt, tehát amikor nem szolt valamiről — s így volt ez éveken keresztül a gazdasági—társadalmi működészavarokkal —, akkor ez a szótlanság jelentéshordozó volt. Mifelénk honos vájtfulűséggel megfejtve az üzenetet: a konfliktusok nem illenek a képbe... Nos, így volt vagy sem, tény hogy a hetvenes évtized vége felé — mintegy varázsütésre, Berend T. Iván emlékezetes, Valóság-beli cikkének gongszavára — a téma ismét megjelent, a kulturális közeg hangvétele kritikusabbá vált. Ezek az elmulasztott évek azután számos vonatkozásban afféle szakrális szöveggyűjteménnyé tették az ideológiát, érvanyagát kiüresítették, mert megkímélték az illetlen konfliktusok jelenlététől. Más kérdés, hogy mindeme elkényelmesedés a szakmai öncsiszolás jegyében nem ritkán a fejlődés álarát öltötte, hiszen szaporodtak a publikációk, az eredmények is sorjáltak. Köpeczi Béla minősítésében megerősítését olvassuk ennek az elmarasztalásnak, természetesen sem ő, sem a recenzens részéről nem a kívülálló közönyével szólva. „Ha tehát a 70-es éveket az ideológia fejlődése szempontjából vizsgáljuk, azt állapíthatjuk meg, hogy a gyakorlatban inkább a szűkebb szakmai és pragmatikus megközelítési mód volt a jellemző, mint az ideologikus, hogy az elmélet nem fejlődött kellőképpen, miközben az országban egy nagy horderejű és elméletileg is érdekes kísérlet megvalósítása folyt, mindenekelőtt a gazdaság területén.”

Köpeczi Béla tanulmánykönyvének egyik jellemzője, hogy az általa vizsgált témákat mindig konkrét megjelenésükben veszi szemügyre, s következtetései nem szakadnak el a valóságtól. Bizonyosan többről van szó, mint egyszerű módszertani elvről, mert egy helyütt kimondja meggyőződését, mely túlzás nélkül szólva, egy kutatási program alapeszméje is lehet: „A szocializmus magyarországi útja arra figyelmeztet, hogy a valóságos folyamatokat vegyük tekintetbe a jelenségek megítélésénél, és ne csak a fogalmi apparátusra legyünk tekintettel.” Ez kétrányú értelmezést is hordozó állítás, hiszen megvédi a fogalmakat, önértékükre utalva a rossz gyakorlattól, ám kritikát is tartalmaz a valóságtól elrugaszzkodó szellemi magatartással szemben. Szemforgatás lenne, ha ezt a kritikai megállapítást csupán egyéneknek címeznénk, s nem ismernék föl éppen a hetvenes évtized egyik intézményi jellemzőjeként.

A kötet tengelyét néhány alapfogalom képezi, amelyek részben összefüggéseik által, részben önmagukban meghatározzák a tanulmányok világképét. Ilyen kitétetett szerepet tölt be a kultúra fogalma. Közismert értelmezés szerint, a szellemi javak összességét jelöljük a kultúra kifejezéssel, amelytől az kellőképpen parttalan és időtlen felfogást nyer. Köpeczi Béla gazdaság, társadalom és kultúra jelenségeinek, eseményeinek együttes tanulmányozásában

látja a társadalomtudományok kutatói feladatát, mert ellenkező esetben a tényleges okok és mozgató szálai láthatatlanná vékonyulnak. Az ilyen komplex értékelés nem mond ellent az egyes társadalmi képződmények önfejlődése elvének, amelynek megtagadása a kultúra esetében azt jelentené, hogy változásait kizárólag külső tényezőkkel magyarázzuk, ezáltal alárendelté téve a szellemi folyamatokat. Másodlagosságuk egyébként nem ilyen direkt formában, de többször kísértett nálunk is, a közelmúlt évtizedeiben, általában a gazdasági tényezők materiális mivoltának nyilvánvaló primátusát használva érvként. Holott éppen az összehasonlító vizsgálatok tették láthatóvá, hogy a gazdasági fejlettség tartósan nem választható el a neki megfelelő kulturális haladottságtól. Ez a kultúrafogalom sokkal inkább jelent életismeretet, valóságismeretet, annak tudását, hogy miért történnek a dolgok, mint az úgynevezett tiszta művészettudomány arisztokratikus életidegenségét.

Köpeczi akadémikus kultúrpolitikai koncepciójának egyik alapelve: a mindent megváltó egyszeri tett helyett szerves fejlődés. A kultúra racionálisan elsajátítható tartalma, a szellemi műveltség, a tudás, ismeret túlságosan sokféle áttételen és közvetítőn keresztül fejt ki hatását mindennapi életünkre, melynek tengelyében a munka áll, semhogy valamely egyetlen mestervágással kimozdíthatnánk helyzetéből. Aki ebből a nemcselekvés ideológiáját véli kihallani, az téved. A heroikus megnyilatkozások és áradikális frázisok elvetését tartalmazza ez a nézet, és annak sürgetését, hogy nagyszerű teóriák és lobogó indulatok helyett, ismét és megint nézzünk szembe a valósággal.

„Egész oktatási és közművelődési tevékenységünk egyik fő problémája az érték szempontjából az, hogy ellentét van a közvetített értékek és a valóságban jelentkező értékorientációk között.” Természetesen minden időben volt konfliktus a kell és a van között, de ennek a viszonynak létezik valamelyes optimális formája, amikor a hirdettek lényegét megerősítik tapasztalataink. Amikor nem a társadalmi viszonyok idealizált képzeit sulykoljuk, hanem azok eszméileg megragadható tartalmát tudatosítjuk, mert mint köztudott, „csak az a világnézet hatékony, amelyet magunk megélünk”.

Ez a felfogás ismét visszavezet a kultúra komplex, a társadalmi folyamatok széles körét figyelembevevő vizsgálatához, cselekvés és befogadás együttes szemléletéhez. Az elzárkózás akár a nemzeti kultúrák között, akár a kultúra egyes területeinek egymástól való elszigetelődése esetén, belterjességen át vezet az életidegen zárt tenyészetek virágzásához. Ha az ideológiára igaz, hogy hatékonysága megélttségének függvénye, akkor valószínűsíthető ez a megállapítás a művészet egészére is. Társadalmi súlya, befolyása annak következménye, hogy mennyire képes beleszólni az emberek életébe. Elfordulása ettől — még ha különféle vélt és valóságos kényszerek hatására történik is — megkérdőjelezi létezése értelmét, pusztá díszítő szerepre kárhóztatja.

Helyénvalónak látszik összefüggően idézni egy gondolatsort, mely az iskoláról szól, hiszen Köpeczi Béla művelődésügyi munkája alapvetésére utal. „Az iskola nemcsak ismereteket, hanem értékeket is közvetít. Ezt azonban csak akkor teheti meg, ha valóban nevelő iskolává válik, ami feltételezi nem pusztán az iskola belső életének átalakítását, az iskolai közösségek létrehozását, hanem az iskola és a társadalom közötti kapcsolatok újszerű felfogását is. Ma elmentmondásos az iskola és a család és más közösségek közötti viszony a társadalmi értékrendszer zavarai és az iskola elbizonytalanodása miatt. Mindkét vonatkozásban — oktatásban és nevelésben egyaránt — aktív szerepe van a pedagógusnak, akinek megfelelő képzése és továbbképzése minden reform megvalósításának záloga.” Hozzátehetjük, nyerjük meg a pedagógushivatásnak az intézmények fiataljainkat. A társadalom egészére figyelmező, az iskola szerepét ilyen nézőpontból megítélő értelmezésnek tanúja az olvasó. S miként korábban, ismét megmutatkozik, hogy ez a valóságábrázolás nem csupán módszerbeli sajátosság, hanem tartalmi előrelépéshez vezet, amennyiben az iskola szerepe tényleges működési közegében válik megítélhetővé. Egyben megmutatkoznak a külső és belső feltételek is — nevezetesen a társadalmi értékrendszer megszilárdulása és a pedagógusképzés szintjének emelkedése —, mint amelyeknek változása szükséges az iskola szerepének hatékonyabb betöltéséhez. Sürgethető

ezek végbemenése, de tényleges és mélyreható átalakulásuk csak lassú evolúcióban lehet marandó, hiszen e folyamatok minden mozzanata nemzeti kultúránk egészét érinti. A pedagógusképzés fontosságára vonatkozó észrevételével a szerző arra utal, hogy értelmiségképzésünk egésze, és ezen belül a pedagógusoké is, társadalmi fejlődésünket befolyásoló jelentőségű elem. Fölértékelése vagy a lebecsülése messze ható következményű lehet, még ha nem is azonnal érezteti befolyásoló erejét.

Köpeczi akadémikus kötete külön tanulmányban foglalkozik az értelmiség társadalmunkban elvárt szerepével, e réteg fölkészültségével hivatásának betöltéséhez. Emellett azonban számos írásában érinti jelenünk magyar értelmiségének jellemző vonásait, politikai—ideológiai vonzalmait, műveltségét és azokat a feladatokat, amelyek elvégzése e társadalmi csoport munkamegosztásból származó kötelessége. Miként az odafigyelő elemzést végzők munkája nyomán ez mindig várható, ebben az esetben is több rétegű értelmiségmodell bontakozik ki az olvasóban. Amennyire általános homogenitást mutat a szakmai fölkészültségük — noha ez inkább felületi kép és nem mélyfúrás —, annyira eklektikus az ideológiai orientáció a rétegen belül. „Úgy látszik, hogy a depolitizáltság — amely egy időben a fogyasztói társadalom ideáljainak a terjedése kapcsán jelentkezett — megszűnőben van, a kérdés csak az, hogy az új politikai magatartások milyen tartalmat kapnak: a voluntarista dogmatizmusét, a partalan liberalizmusét és nemtörődömségét, az irracionalista provincializmusét és ezzel együtt a búsmagyarkodását, vagy az eredményekre építő, az ellentmondásokat felszámolni, a problémákat megoldani akaró realizmusét?”

Válaszolni e kérdéskötegre bizonyosan csak sejtések formájában lehet, hiszen számos jövőbeli tényező függvényeként alakul a réteg felelete. Ennek a döntésnek jelentősége azonban aligha túlbecsülhető fontosságú társadalmi következményeket hordoz. Elegendő itt utalni az értelmiség különleges szerepére korunk tudományos forradalmában, illetve ennek a rendkívül gyors változássorozatnak társadalmi kihívásaira szocializmusban és kapitalizmusban egyaránt. Ha az értelmiség és a politikai hatalom viszonyában törések keletkeznek, akkor ez kihatással van a népi—nemzeti egység egészére is, amiképpen szerves kapcsolódásuk jelentős húzóerőt képez a társadalmi előrehaladásban.

Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a történelmi mércével mérve helyes válasz megadása nem a véletlen műve. Ehhez út a folyamatos művelődés, önképzés, korunkkal lépést tartó fejlődés. Köpeczi Béla tanulmányainak kötete méltóképpen vállalja ezt a szolgálatot, példát adva olvasónak, tudományos kutatónak az értelmiségi feladatkör teljesítésére. Ebben áll a műveltség minősége. *(Kossuth.)*

TRÁSER LÁSZLÓ